

INDEXICKÁ POVAHA EPISTEMICKÝCH MODALÍT

MARIÁN ZOUHAR, Katedra logiky a metodológie vied Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava, SR

ZOUHAR, M.: The Indexical Nature of Epistemic Modals
FILOZOFIA 73, 2018, No 8, pp. 589 – 605

The aim of the present paper is defending the idea that epistemic modals like “may”, “might”, “must”, etc. are indexical expressions and providing an outline of their semantics in terms of Kaplanian semantics for indexicals. It is argued that, though closely similar to ordinary indexicals in having both deictic and anaphoric use, epistemic modals are special in having more complicated meaning. This is because their (Kaplanian) content (as well as their character and extension) is twofold – apart from expressing an ordinary intension, like typical indexicals do, they also express a relation between a proposition and a collection of propositions. In particular, assume that S_E is a sentence that contains an epistemic modal E , S is a sentence obtained from S_E by deleting E (and making all grammatical amendments that are required in order for S to be grammatical), A is an agent and P_A is an epistemic perspective of A (i.e. a (sub)set of A 's beliefs); it holds that a speaker's utterance of S_E (where the speaker may, but need not, be identical with A) expresses as its content (relative to a context of utterance) the proposition according to which the proposition expressed by S (relative to the context of utterance) is in a certain relation (like the compatibility relation or the entailment relation, etc.) with P_A . The semantic role of E consists in introducing both the epistemic perspective and the relation into the content of utterances of S_E .

Keywords: Epistemic modals – Epistemic perspective – Indexicals – David Kaplan – Character of epistemic modals – Content of epistemic modals

1. Úvod. Ak niekto uskutoční úprimný a nedefektný rečový akt tvrdenia použitím vety (1), manifestuje svoje presvedčenie o existencii mimozemského života:

(1) Na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy existuje život.

Jeho tvrdenie je pravdivé, resp. nepravdivé výlučne na základe skutočného stavu sveta – ak na planéte mimo slnečnej sústavy existuje život, pôjde o pravdivé tvrdenie, v opačnom prípade pôjde o tvrdenie nepravdivé, a to nezávisle od toho, či o tom niekto vie.¹ Ak však do takejto vety doplníme pomocné modálne sloveso ako

¹ Tvrdenie je pravdivé, resp. nepravdivé, ak je pravdivá, resp. nepravdivá propozícia, ktorú vyjadruje. Pojem pravdivosti propozície považujem za základný, ostatné pojmy za odvode-

„môcť“ alebo „musieť“, ktoré bude použité v epistemickom zmysle, situácia sa zmení – skutočný stav sveta bude pre pravdivosť, resp. nepravdivosť vety irelevantný. Platí to o vete (2):

(2) Na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy môže existovať život.

V prvom rade treba povedať, že vetu (2) je možné chápať niekoľkými rôznymi spôsobmi,² a to v závislosti od toho, ako budeme rozumieť pomocnému modálnemu slovesu „môže“. V tejto stati sa budeme zaoberať len *epistemickým* (a nie *aletickým*, *deontickým* alebo *nomickým*) použitím modálnych sloves; pomocné modálne slovesá v epistemickom použití budeme skrátene nazývať *epistemické modalities*. Za akých podmienok je použitie vety (2) pravdivé, ak sloveso „môže“ v nej vystupuje ako epistemická modalita? Prijateľná odpoveď na túto otázku znie: Propozícia, ktorú hovorca vyjadří svojím použitím vety (2), je pravdivá vtedy, keď propozícia, ktorú fakticky vyjadruje veta (1), je kompatibilná s hovorcovými presvedčeniami. Inými slovami, všetky propozície, o ktorých je hovorca presvedčený, že sú o svete pravdivé, sú zlučiteľné s propozíciou o existencii života na niektorej planéte mimo slnečnej sústavy, teda vtedy, keď hovorca nemá žiadne presvedčenie, ktoré by vyvracalo takúto propozíciu.³ To znamená, že do určenia pravdivostnej hodnoty epistemicky relevantného použitia vety (2) kľúčovým spôsobom vstupuje súbor hovorcových presvedčení. Kým teda skutočnosť, že hovorca disponuje takou či onakou mierou istoty či viery v pravdivosť svojho tvrdenia, je irelevantná pri určení pravdivosti použitia vety (1), pri určení pravdivosti použitia vety (2) ide o podstatnú vec, pričom to, či na nejakej planéte mimo slnečnej sústavy naozaj existuje život, je v tomto prípade vedľajšie. Ako túto skutočnosť zohľadniť na sémantickej úrovni vety (2)? Akú propozíciu možno vyjadriť použitím vety (2), ak ju budeme chápať tak, že obsahuje epistemickú modalitu? Odpoveď na tieto otázky je predmetom tejto state.

V zásade je prípustných niekoľko typov odpovedí. Podľa jedného typu odpovede epistemické modalities a vety, ktoré ich obsahujú, vyjadrujú taký istý význam nezávisle od kontextu ich použitia (za predpokladu, že v týchto vetách sa nevyskytuje iný kontextovo citlivý výraz), a teda súbor presvedčení konkrétneho hovorcu

né. V texte budem hovoriť ako o pravdivosti tvrdení, tak aj o pravdivosti propozícií, resp. viet (vzhľadom na kontext ich použitia), pričom vždy by malo byť jasné, ako prípadné voľnejšie vyjadrenia nahradiť presnejšími formuláciami.

² Pod použitím vety budem mať na mysli výlučne vykonanie úprimného a nedefektného rečového aktu tvrdenia, pričom nechávam otvorené, aké podmienky musí hovorca splniť, aby jeho rečový akt bol úprimný a nedefektný, keďže z hľadiska cieľov state ide o vedľajšiu problematiku.

³ Podľa iného prípustného čítania modálneho slovesa by veta (2) bola pravdivá, keby existoval možný svet, v ktorom sa na nejakej planéte mimo slnečnej sústavy nachádza život. Možnosť existencie mimozemského života je tu nezávislá od presvedčení používateľa jazyka. Niektorým problémom explikácie modálnych pojmov sa venuje nedávny článok Glavaničová (2017).

nevstupuje do určenia vyjadreného významu. Na druhej strane však sú relevantné pre určenie pravdivostných hodnôt takýchto viet, a tie sa relativizujú vzhľadom na konkrétne kontexty použitia. Tento druh odpovede poskytujú teórie, ktoré rozvíjajú invariantistický prístup k významu kombinovaný s relativistickým prístupom k pravdivostnému ohodnoteniu.⁴ Podľa druhého druhu odpovede epistemické modality a vety, ktoré ich obsahujú, vyjadrujú rôzne významy v závislosti od kontextu ich použitia (a nezávisle od toho, či sa v týchto vetách vyskytujú aj iné kontextovo citlivé výrazy), a teda súbor presvedčení konkrétneho hovorcu vstupuje do určenia vyjadreného významu. Pravdivostné hodnoty takýchto viet sa menia v závislosti od rôznych kontextov použitia, a to spolu s tým, ako sa menia propozície vyjadrené týmito vetami v rôznych kontextoch použitia. Tento druh odpovede zase poskytujú teórie, ktoré rozvíjajú kontextualistický prístup k významu.⁵

Východiskom odpovede ponúkanej v tejto stati je skutočnosť, že epistemické modality sú kontextovo citlivé výrazy. Možno dokonca nájsť niekoľko čít, ktoré ich približujú k typickým indexickým výrazom.⁶ Kontextová citlivosť epistemických modalít by mala byť zrejmá z toho, že určenie pravdivostných hodnôt výpovedí uskutočnených použitím viet, v ktorých sa vyskytujú, závisí od súboru presvedčení hovorcu či iného aktéra, pričom vzhľadom na rôzne kontexty použitia môže ísť o rôznych aktérov.⁷ Ak jedným aktérom je človek, medzi ktorého presvedčenia napríklad patrí to, že planéty sa vyskytujú len v našej slnečnej sústave, z jeho perspektívy bude dané použitie vety (2) nepravdivé (prípadne bude bez pravdivostnej hod-

⁴ Medzi klasické práce, v ktorých sa obhajuje relativizmus (aplikovaný na výrazy rozličných druhov), patria: Kölbel (2002), Lasersohn (2005), MacFarlane (2014), Richard (2008) a Wright (1992). Relativizmus v prípade epistemických modalít ponúkajú napríklad MacFarlane (2011), Egan (2007), Egan, Hawthorne, Weatherston (2005), Stephenson (2007).

⁵ Medzi klasické práce, v ktorých sa obhajuje kontextualizmus (aplikovaný na výrazy rôznych druhov), patria: Carston (2002), Corazza (2004), Perry (1986), Recanati (2004, 2010), Stanley (2007). Kontextualizmus v prípade epistemických modalít obhajujú napríklad DeRose (1991, 2011), Dowell (2011), Schaffer (2011), Silk (2016), von Stechow, Gillies (2011). Okrem toho kontextualizmus je populárny aj v prípade sémantiky slovíčok ako „vedieť“; pozri napríklad Bach (2005), Cohen (1999), Rysiew (2001), Schiffer (1996) a pod.

⁶ Prikláňam sa teda ku kontextualistickej línii, konkrétnejšie ku koncepciám, ktoré by sa skôr mohli označiť za indexikalistické (najznámejšou verziou indexikalizmu je Stanley 2007). Kontextualizmus možno chápať tak široko, aby zahŕňal aj indexikalizmus. Rozdiel medzi indexikalizmom a kontextualizmom v úzkom chápaní tkvie v tom, že kým podľa indexikalizmu všetky zložky významu vety sú syntakticky artikulované, hoci niektoré z nich sú závislé od kontextu použitia, podľa kontextualizmu existujú aj také zložky významu vety, ktoré nie sú syntakticky artikulované. Rozdiely medzi týmito prístupmi sú v tejto stati irelevantné, a preto indexikalizmus môžeme považovať za špecifickú verziu kontextualizmu. V práci Zouhar (2011) obhajujem teóriu tzv. minimálneho indexikalizmu.

⁷ Vo všeobecnosti je rozdiel medzi hovorcom a aktérom, hoci často sa za aktéra pokladá práve hovorca. Hovorca však môže svoju výpoveď mieniť tak, že „nehovorí sám za seba“, a teda nie je zamýšľaným aktérom. V takom prípade aktérom môže byť napríklad adresát, nejaká tretia osoba, skupina osôb, do ktorej patrí hovorca či adresát a podobne.

noty). Ak iný aktér disponuje iným súborom presvedčení o svete, môže sa stať, že z jeho perspektívy bude zase použitie vety (2) pravdivé. Kontextová citlivosť epistemických modalít teda spočíva v tom, že do vyhodnocovania pravdivostných hodnôt použítí viet, v ktorých sa vyskytujú, sa zavádzajú perspektívy rôznych aktérov, ktoré môžu byť rôzne, a preto aj ich pravdivostné hodnoty môžu byť rôzne. Epistemické modalitty tak vplývajú na pravdivostné hodnoty použítí viet, v ktorých sa vyskytujú, podobným spôsobom ako indexické výrazy. V nasledujúcom texte budem niekedy používať termín „epistemická perspektíva“, pričom ním budem označovať súbor presvedčení, ktoré aktér vedome alebo nevedome zastáva, prípadne podmnožinu všetkých takýchto presvedčení aktéra.⁸

Článok má nasledujúcu štruktúru. V druhej časti podrobnejšie rozvinem evidenciu, ktorá ukazuje, že epistemické modalitty možno považovať za špecifický druh indexických výrazov, keďže ich sémantický obsah je závislý od situačného alebo jazykového kontextu. V tretej časti stručne predstavím modelovú sémantickú teóriu indexických výrazov. Vo štvrtej časti napokon aplikujem túto sémantickú teóriu na epistemické modalitty, pričom poukážem na netriviálne rozdiely medzi typickými indexickými výrazmi a epistemickými modalitami.

2. Epistemické modalitty ako indexické výrazy. Navrhujem, aby sme kontextovú citlivosť epistemických modalít interpretovali ako prípad indexickosti. To znamená, že epistemické modalitty by tvorili špecifickú podskupinu triedy indexických výrazov. Do tejto kategórie sa bežne zaraďujú napríklad osobné alebo ukazovacie zámená, príslovkové určenia času alebo miesta, prípadne zložené výrazy, ktoré takéto slová obsahujú. Zároveň však vopred avizujem, že hoci evidencia v prospech zaradenia epistemických modalít medzi indexické výrazy je pomerne rozsiahla a presvedčivá, predsa len sa ukáže, že ich sémantický profil je komplikovanejší ako sémantický profil typických indexických výrazov.⁹ Preto hovorím o tom, že epistemické modalitty tvoria špecifickú podskupinu indexických výrazov.

Bežné indexické výrazy sa spravidla používajú dvoma rôznymi spôsobmi – *deikticky* a *anaforicky*. V prvom prípade je sémantický obsah použitia indexického výrazu určený na základe *situačného kontextu* – indexický výraz označuje objekt, ktorý hovorca vyčlení použitím výrazu a niekedy aj uskutočnením nejakého ďalšie-

⁸ Epistemickú perspektívu teda chápem individualisticky, hoci ju možno chápať aj kolektívne, teda ako súbor presvedčení členov nejakého spoločenstva. V relevantnej literatúre sa takmer výlučne pracuje s individualistickým chápaním perspektívy, a preto sa k nemu prikláňam aj ja. Na druhej strane treba povedať, že mnoho presvedčení, ktoré zastáva aktér, má práve preto, že ich bežne zastávajú členovia spoločenstva, do ktorého tento aktér patrí, a teda ani pri individualistickom chápaní perspektívy sa celkom nevyhneme kolektivistickým aspektom. Dodávam, že individualistickú perspektívu možno konzistentne v celom texte nahradiť kolektivistickou perspektívou, pričom na podstatu úvah to nebude mať žiadny zásadný vplyv.

⁹ Pod evidenciou tu rozumiem akceptovateľné jazykové situácie a neproblematické či intuitívne zrejme fakty o jazyku. Problematike evidencie vo filozofii sa venuje štúdia Bielík (2017).

ho aktu, napríklad ukázaním na niečo, resp. iným zameraním pozornosti na niečo a podobne (v situácii, v ktorej by bolo jednoznačne špecifikované, o ktorý objekt ide aj bez takéhoto sprievodného aktu, sa niekedy takéto akty neuskutočňujú).¹⁰ V druhom prípade je sémantický obsah použitia indexického výrazu určený na základe *jazykového kontextu* – indexický výraz označuje ten istý objekt, ktorý bol vyčlenený nejakým vhodným predchádzajúcim (antecedentným) výrazom (v takejto situácii sa sprievodné akty nevyžadujú a ani sa nepoužívajú, keďže anaforická väzba medzi indexickým výrazom a antecedentným výrazom postačuje na kompletnú špecifikáciu príslušného objektu).

Pri epistemických modalitách môžeme nájsť črty zodpovedajúce obidvom uvedeným vlastnostiam indexických výrazov. Najprv si však všimnime faktor, ktorý som už spomenul, teda to, že epistemické modalitty majú základnú vlastnosť indexických výrazov – ich kompletný význam, ktorý vstupuje do určenia pravdivostnej hodnoty použitia viet, v ktorých sa vyskytujú, sa nedá určiť nezávisle od kontextu použitia. Rovnako ako nie je špecifikovaný kompletný význam, ktorý by mohol byť nositeľom pravdivostnej hodnoty, v prípade vety „Dnes prší“, pokiaľ nie je určený kontext použitia, ktorý špecifikuje, na ktorý deň sa vzťahuje dané použitie výrazu „dnes“, tak nie je ani špecifikovaný kompletný význam, ktorý by mohol byť nositeľom pravdivostnej hodnoty v prípade vety (2), pokiaľ nie je určený kontext použitia, ktorý (okrem iného) špecifikuje, aký súbor presvedčení sa asocjuje s príslušným použitím modálneho slovesa. Až keď je z kontextu použitia zrejmé, kto je relevantný aktér – v závislosti od určitých faktorov ním môže byť hovorca, adresát či celá skupina ľudí – je možné určiť, aký súbor presvedčení je relevantný vzhľadom na vyhodnotenie možnosti alebo nemožnosti existencie života mimo našej slnečnej sústavy. Epistemické modalitty túto črtu majú spoločnú s typickými indexickými výrazmi, vďaka čomu sa nezdá neprijateľnou myšlienka, podľa ktorej by predstavovali špecifickú podskupinu indexických výrazov. Neskôr síce uvidíme, že súčasťou významu epistemických modalít musí byť aj určitá nemenná zložka (v čom možno vidieť rozdiel v porovnaní s bežnými indexickými výrazmi), no napriek tomu je prípustné vzhľadom na evidenciu z tejto časti ich považovať za špecifické indexické výrazy. Túto myšlienku možno ďalej posilniť skutočnosťou, podľa ktorej epistemické modalitty majú aj ďalšie spoločné črty s typickými indexickými výrazmi.

¹⁰ V tejto vete som použil slovo „niekedy“, pretože štandardne sa rozlišujú tzv. čisté indexikály od demonstratív (pozri Kaplan 1989a, 489 – 491), pričom v prípade výrazov z prvej skupiny žiadny ďalší akt nie je potrebný – objekt je jednoznačne identifikovaný aj bez neho. Platí to napríklad pre výrazy ako „ja“ alebo „teraz“. Na druhej strane demonstratíva vyžadujú aj vykonanie nejakého iného aktu. Príkladom sú výrazy ako „on“ alebo „toto“. Niektoré výrazy v istých kontextoch môžu vystupovať ako čisté indexikály, v iných zase ako demonstratíva; typickým príkladom je výraz „tu“, ktorý možno ako čistý indexikál použiť na vyčlenenie miesta, na ktorom sa vyskytuje hovorca, alebo ako demonstratívum na vyčlenenie miesta, na ktoré hovorca ukazuje. Relevantnosť sprievodných aktov a komunikačných intencií pri používaní indexických výrazov zaujímavo analyzuje Reimer (1992). Pozri aj Mráz (2008a, 2008b).

Ako som spomenul, pri niektorých použitíach viet s epistemickými modalitami situačný kontext špecifikuje, ktorý súbor presvedčení je relevantný vzhľadom na určenie pravdivostnej hodnoty príslušnej propozície. Je síce pravda, že na rozdiel od bežného spôsobu použitia typických indexických výrazov pri takomto použití epistemických modalít sa nevyužívajú sprievodné akty ako ukávanie a podobne, no na druhej strane je zjavné, že používatelia viet s epistemickými modalitami musia mať zodpovedajúce komunikačné intencie v tom zmysle, že je jasné, ktorá epistemická perspektíva je v hre. Takže kým pri typických indexických výrazoch používatelia jazyka spravidla využívajú verejne zjavné a ľahko dešifrovateľné úkony, ktoré napomáhajú identifikácii relevantných objektov, v prípade epistemických modalít sú relevantné zase komunikačné intencie, ktoré špecifikujú, kto má byť aktérom, ktorého presvedčenia sa majú použiť pri vyhodnocovaní pravdivostných hodnôt príslušných propozícií. V mnohých prípadoch je komunikačnou intenciou používateľa vety s epistemickou modalitou „hovoriť sám za seba“ – v takom prípade je relevantným zdrojom súboru presvedčení aktuálny hovorca sám, teda príslušnú propozíciu treba vyhodnotiť ako pravdivú, resp. nepravdivú vzhľadom na hovorcovu epistemickú perspektívu.

Vezmime si dve situácie. Po prvé, hovorca A použije vetu (2), pričom jeho komunikačnou intenciou je „hovoriť sám za seba“, a preto jeho tvrdenie bude pravdivé, ak súbor jeho (relevantných) presvedčení neobsahuje žiadnu informáciu, ktorá by odporovala existencii života na planéte mimo slnečnej sústavy. Predpokladajme, že žiadne tvrdenie tohto druhu sa v jeho databáze presvedčení nenachádza – skôr naopak, je medzi nimi napríklad presvedčenie, podľa ktorého mimo našej slnečnej sústavy existuje množstvo planét, ktoré sa v určitých parametroch podobajú našej Zemi, teda z fyzikálneho a chemického hľadiska majú vhodné podmienky na existenciu života. Preto tvrdenie hovorcu A bude pravdivé. Po druhé, hovorca B použije vetu (2), pričom jeho komunikačnou intenciou je „hovoriť sám za seba“, a preto jeho tvrdenie bude pravdivé, ak súbor jeho (relevantných) presvedčení neobsahuje žiadnu informáciu, ktorá by odporovala existencii života na planéte mimo slnečnej sústavy. Predpokladajme, že medzi jeho presvedčeniami sa nachádza aj také, podľa ktorého mimo našej slnečnej sústavy neexistujú žiadne planéty. Takéto presvedčenie popiera skrytý predpoklad vyjadrenej propozície, a preto tvrdenie hovorcu B bude nepravdivé. Máme teda jednu vetu, dve rôzne použitia dvomi rôznymi hovorcami a dve rôzne pravdivostné hodnoty.

Okrem takýchto situácií si môžeme predstaviť aj prípady, v ktorých hovorca „hovoriť za niekoho iného“.¹¹ V takom prípade relevantnou nebude epistemická perspektíva aktuálneho hovorcu, ale aktérom bude niekto iný a relevantnými budú presvedčenia niekoho iného. Mohlo by sa tak stať, že hovorca A uskutoční úprimný a nedefektný akt tvrdenia použitím vety (2), no jeho komunikačnou intenciou je hovoriť z perspektívy hovorcu B, a preto pri vyhodnocovaní pravdivostnej hodnoty daného tvrdenia bude relevantný súbor presvedčení hovorcu B. Výsledkom je to, že

¹¹ Slovné spojenia „hovoriť za seba“ a „hovoriť za iného“ používam v rovnakom zmysle, v akom P. Lasersohn hovorí o autocentrickej a exocentrickej perspektíve (pozri Lasersohn 2005).

hoci ide o výpoveď hovorca A, ktorého presvedčenia sú konzistentné s tým, že na nejakej planéte mimo slnečnej sústavy existuje život, vysloví nepravdivé tvrdenie, pretože presvedčenia hovorca B vylučujú možnosť existencie života na planéte mimo slnečnej sústavy. Ako som uviedol, aktérom nemusí byť len jednotlivec, ale môže ním byť celá skupina, a to skupina, do ktorej patrí aj hovorca, alebo skupina, do ktorej hovorca nepatrí. Určovanie pravdivostných hodnôt proposícií je podobné. Rozdielom je len to, že sa posudzuje konzistentnosť proposície so súborom presvedčení príslušníkov určitej skupiny.¹²

Takýto spôsob používania epistemických modalít sa podobá deiktickému používaniu typických indexických výrazov. V prípade používania typických indexických výrazov sa hovorcova komunikačná intencia vyčleniť určitý objekt spomedzi iných objektov materializuje tak, že okrem vyslovenia indexického výrazu hovorca uskutoční nejaký neverbálny akt vhodného druhu. V prípade použitia epistemických modalít hovorca musí mať zodpovedajúce komunikačné intencie „hovoriť za seba“ alebo „hovoriť za niekoho iného“, čím sa špecifikuje, aký súbor presvedčení bude relevantný. Rozdiel je v tom, že v prípade použitia epistemických modalít sa tieto komunikačné intencie nematerializujú do vykonania sprievodného neverbálneho aktu.

Epistemické modalít majú aj iný spôsob použitia, ktorý sa významne ponáša na anaforický spôsob používania typických indexických výrazov. Anaforické používanie indexických výrazov je rozmanité, pričom možno rozlíšiť tri základné druhy: po prvé tie, pri ktorých anaforicky použitý indexický výraz je závislý od referenčného antecedenta; po druhé tie, pri ktorých anaforicky použitý indexický výraz je závislý od kvantifikačného antecedenta, v ktorého dosahu sa nachádza; po tretie tie, pri ktorých anaforicky použitý indexický výraz je závislý od kvantifikačného antecedenta, v ktorého dosahu sa nenachádza.¹³ V prvom prípade sa anaforický výraz pokladá za výraz, ktorý referuje na ten istý objekt ako jeho antecedent; v druhom prípade sa bežne interpretuje ako premenná viazaná antecedentným kvantifikačným výrazom; tretí prípad predstavuje pre teórie anafory najväčšiu výzvu, no podľa dobre etablovaných koncepcií možno anaforické výrazy tohto druhu adekvátne interpretovať ako určitý druh deskriptívnych výrazov, ktoré majú opísať ten istý objekt (množinu objektov), o ktorých je pravdivá najmenšia veta, v ktorej sa nachádza antecedentný výraz (najmä Evans 1985 a Neale 1990). Ak to zjednodušíme, kvantifikačný antecedentný výraz má dosah na tú časť diskurzu, ktorá predstavuje najmenšiu vetu obsahujúcu tento kvantifikačný výraz. Ak sa teda výraz, ktorý je od neho anaforicky závislý, nachádza mimo tejto najmenšej vety, nie je v dosahu antecedentného výrazu.

¹² Nechávam otvorené, ako možno špecifikovať epistemickú perspektívu skupiny. Možno si predstaviť viaceré možnosti, medzi ktorými sa treba rozhodovať od prípadu k prípadu – spravidla pôjde o prienik podmnožín množín presvedčení jednotlivých príslušníkov skupiny, no niekedy môže ísť o množinu presvedčení určitého vybraného člena skupiny a podobne.

¹³ K anafore pozri najmä Evans (1985), Geach (1972), Neale (1990). Z domácej literatúry treba spomenúť najmä Gahér (2002), Duží (2006), Kosterec (2012, 2013), Zouhar (2004). Z najnovšej literatúry pozri napríklad Duží (2018).

Podobné druhy anaforického použitia majú aj epistemické modality. Vezmime si nasledujúcu dvojicu viet (pozri napríklad Silk 2016, 43 – 45):

(3) Podľa názoru niektorých vedeckých autorít v mnohých galaxiách vo vesmíre existuje veľké množstvo planét, ktoré sa v tých parametroch, ktoré sú kľúčové pre vznik života, podobajú Zemi. Na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy preto môže existovať život.

Prvá veta v (3) obsahuje odkaz na vedecké autority, resp. určitú množinu vedeckých autorít, ktorej identita nie je presnejšie špecifikovaná. Vďaka tomuto odkazu sa do centra pozornosti dostáva epistemická perspektíva, ktorá síce nie je presne špecifikovaná, no to nie je problém. Výskyt epistemickej modality v druhej vete túto perspektívu preberá, a teda propozícia, že na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy existuje život, sa prezentuje ako konzistentná s relevantným súborom presvedčení tých vedeckých autorít, vďaka ktorým je pravdivá prvá veta.¹⁴ Situácia v prípade (3) sa podobá anaforickým väzbám, v ktorých sa anaforický výraz nachádza mimo dosahu antecedentného kvantifikačného výrazu. Môže sa však stať, že anaforicky použitá epistemická modalita sa nachádza v dosahu antecedentného výrazu. Napríklad:

(4) Podľa názoru mnohých vedeckých autorít môže na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy existovať život.

Ak „môže“ je epistemickou modalitou, môžeme si predstaviť, že mu zodpovedá premenná, ktorá bude viazaná kvantifikačným antecedentom (teda výrazom „názor mnohých vedeckých autorít“).

Nezávisle od toho, či sa epistemická modalita nachádza v dosahu alebo mimo dosahu vhodného antecedentného výrazu, je zrejme, že takýto jazykový kontext určuje relevantný súbor presvedčení, vzhľadom na ktorý sa vyhodnocuje pravdivostná hodnota vyjadrenej propozície. Vidíme teda, že sémantický obsah epistemických modalít je závislý od situačného alebo jazykového kontextu, a preto ide o výrazy, ktoré sa svojou sémantikou nápadne podobajú indexickým výrazom. Podobá je dokonca taká blízka, že ich možno považovať za špecifický druh indexických výrazov.

¹⁴ Je prípustné aj alternatívne čítanie vety (3), podľa ktorého epistemická modalita v druhej vete nie je anaforicky závislá od antecedenta v prvej vete. Nemusí sa tak stať v situácii, v ktorej hovorca vysloví prvú vetu s cieľom predstaviť názor, ktorý chce prijať, pričom druhú vetu už vyslovuje „sám za seba“, teda prezentuje svoj názor na existenciu života mimo slnečnej sústavy. Keďže na tomto mieste ma zaujíma výlučne anaforické používanie epistemických modalít, budem pre jednoduchosť takéto alternatívne čítania ignorovať.

3. Sémantika indexických výrazov. Za štandardné vysvetlenie sémantického fungovania indexických výrazov v ich *deiktickom používaní* sa dlhodobo považuje známa koncepcia Davida Kaplana (pozri najmä Kaplan 1989a, 1989b). Kontextová citlivosť indexických výrazov sa v tejto koncepcii prejavuje v tom, že ich význam pozostáva z dvoch zložiek, medzi ktorými je netriviálny rozdiel a ktoré sú vzájomne nereducovateľné. Jedna zložka je nezávislá od kontextu použitia, kým druhá zložka je od kontextu použitia závislá. Líšia sa svojou funkciou, ktorú majú vo význame výrazu. Indexický výraz vyjadruje nezávisle od kontextu použitia tú istú nemennú zložku, kým v závislosti od zmeny relevantných parametrov kontextu použitia vyjadruje rôzne premenlivé zložky.¹⁵ Možno síce pripustiť, že dvojzložkový význam nie je vyhradený len pre kontextovo citlivé výrazy, no podstatné je to, že kontextovo necitlivé výrazy majú naprieč rôznymi kontextmi použitia obidve zložky nemenné, vďaka čomu možno v princípe redukovať jednu zložku na druhú.

Skôr ako možno opísať obidve zložky významu, treba špecifikovať Kaplanovo chápanie kontextu. Termín „kontext“ možno používať v intuitívne zrozumiteľnom zmysle, ale aj v technickom zmysle – Kaplanovo chápanie kontextu je technické, no na druhej strane dobre korešponduje s určitými aspektmi kontextu v intuitívnom zmysle. Odteraz budem pre kontext v intuitívnom zmysle používať termín „situácia“ – voľne povedané, situácia predstavuje akýsi „výsek“ sveta, teda sieť objektov, stavov, udalostí a ďalších entít, ktoré majú určité vlastnosti a nachádzajú sa v určitých vzájomných vzťahoch. Na druhej strane termín „kontext“ bude rezervovaný pre technické použitie. Kontext v tomto chápaní tvorí štvorica parametrov, ku ktorým patria možný svet, časový okamih, miesto a hovorca. Vzhľadom na takto vymedzený kontext použitia možno špecifikovať (i) to, aký stav vecí je aktuálny, resp. aký stav vecí je len možný (tento svet verzus iný, len možný svet), (ii) to, aký časový okamih je prítomný, resp. to, aký časový okamih je minulý alebo budúci (okamih, ktorý sa vyskytuje teraz, verzus okamih, ktorý sa vyskytoval pred, resp. ktorý sa bude vyskytovať po určitom referenčnom okamihu), (iii) to, aká lokalita je centrálna, resp. to, aká lokalita je vzdialenejšia (miesto, ktoré je lokalizované tu, verzus miesto, ktoré je lokalizované tam), a (iv) to, kto je zdrojom perspektívy, vzhľadom na ktorú sa posudzujú roly jednotlivých aktérov (hovorca verzus niekto iný). Tieto parametre plne postačujú na to, aby sme mohli špecifikovať význam prakticky všetkých indexických výrazov.

Teraz sa vráťme k dvom zložkám významu indexických výrazov. Jedna časť významu indexického výrazu predstavuje podmienku, ktorú kompetentný používateľ jazyka pozná nezávisle od použitia výrazu, ak mu rozumie. V prípade výrazu „ja“ je tou podmienkou to, že akýmkoľvek použitím tohto výrazu sa hovorcovi podarí vyčleniť osobu, ktorá je hovorcom vzhľadom na daný kontext použitia, teda samého seba; v prípade výrazu „ty“ je ňou zase to, že akýmkoľvek použitím tohto

¹⁵ Pod premenlivosťou nemám na mysli to, že príslušná zložka by podliehala nejakej zmene (vyvíjala sa), ale len to, že v závislosti od kontextu použitia sa výrazu priradujú rôzne zložky – zmene teda podlieha priradovanie zložky, nie zložka sama.

výrazu sa hovorcovi podarí vyčleniť jeho adresát; v prípade výrazu „teraz“ je podmienkou to, že akýmkoľvek použitím tohto výrazu sa hovorcovi podarí vyčleniť časový okamih, ktorý je prítomný vzhľadom na daný kontext použitia, resp. interval zahŕňajúci časový okamih, ktorý je prítomný vzhľadom na kontext použitia. Táto nemenná významová zložka sa nazýva *charakter* výrazu a modeluje sa ako funkcia z kontextu použitia do *obsahu*, ktorý je premenlivou zložkou významu (v zmysle poznámky pod čiarou 15). Premenná zložka významu, *obsah* výrazu, sa modeluje ako funkcia z okolností ohodnotenia do extenzie. Okolnosťami ohodnotenia sú spravidla dvojice tvorené možnými svetmi a časmi (ktoré nemusia byť totožné s možným svetom, resp. časom, ktorý je obsiahnutý v kontexte použitia), a teda obsahom výrazu je klasická intenzia – funkcia z možných svetov a časov do extenzií, teda individuí, množín objektov a podobne.

Kvôli jednoduchosti sa obsah indexického neraz stotožňuje priamo s extenziou. Tento krok v určitých prípadoch prijateľný, pretože v prípade štandardných indexických výrazov je obsahom konštantná intenzia, teda funkcia, ktorá všetkým okolnostiam ohodnotenia priradzuje tú istú extenziu. Rozdielne okolnosti ohodnotenia teda nepredstavujú žiadny rozdiel v extenzii výrazu. To značí, že ak je určený kontext použitia indexického výrazu, tak charakter výrazu umožní priamo identifikovať extenziu výrazu, pretože okolnosti ohodnotenia neprinášajú žiadnu možnosť zmeny extenzie. Ak hovorca uskutoční výpoveď použitím vety obsahujúcej výraz „ja“ – vzhľadom na ľubovoľné okolnosti ohodnotenia teda možno túto výpoveď chápať tak, že je o danom hovorcovi – okolnosti ohodnotenia nemôžu nijako spôsobiť to, aby bola o niekom inom.

Porovnajme niekoľko typických indexických výrazov. V prípade použitia výrazu „ja“ platí, že jeho charakter špecifikuje, že vzhľadom na kontext použitia sa vyčleňuje objekt, ktorý je aktuálnym používateľom daného výrazu, a jeho obsahom je konkrétny objekt, ktorý je jeho používateľom – charakter výrazu „ja“ nás teda navádza na to, aby sme hľadali používateľa jazyka, a obsah nám špecifikuje, ktorá konkrétna osoba túto podmienku spĺňa. V prípade použitia výrazu „on“ zase platí, že jeho charakter špecifikuje, že vzhľadom na kontext použitia sa vyčleňuje objekt, ktorý je mužského pohlavia (resp. mužského rodu) a používateľ výrazu sa naň intencionálne zameriava, pričom jeho obsahom je konkrétny objekt, ktorý spĺňa tieto dve podmienky. V prípade použitia výrazu „tento človek“ platí, že jeho charakter špecifikuje, že vzhľadom na kontext použitia sa vyčleňuje objekt, ktorý má vlastnosť *byť človek* a na ktorý sa používateľ výrazu intencionálne zameriava (pričom v prípade deiktického použitia je tento komunikačný úmysel spravidla materializovaný napríklad do vykonania aktu ukázania), a jeho obsahom je konkrétny objekt, ktorý tieto podmienky spĺňa. Vo všetkých troch prípadoch pracujeme s uvedeným zjednodušením. Keby sme sa mali vyjadriť úplne presne, v prípade výrazu „ja“ by platilo, že jeho charakter priradzuje kontextu použitia funkciu z okolností ohodnotenia do extenzie, ktorou je aktuálny používateľ jazyka, a jeho obsahom je spomínaná funkcia. Niečo podobné sa vzťahuje aj na ostatné výrazy.

Na základe toho je zrejmé, že uvedené (ale aj akékoľvek iné) použitie výrazu „ja“ funguje ako rigidný designátor – vzhľadom na akýkoľvek možný svet a čas označuje ten istý objekt.¹⁶ Možno povedať, že rigidnosť použitia indexických výrazov bezprostredne súvisí s tým, že kontext použitia nás privedie k extenzii výrazu bez toho, aby bolo potrebné zohľadňovať okolnosti ohodnotenia ako faktor, ktorý by mohol veci komplikovať. Treba však poznamenať, že napriek tomuto zjednodušeniu sa musí z formálneho hľadiska rešpektovať, že ide len o praktický úskok, a nie o jednoduchšiu teóriu. Do sémantického profilu výrazu totiž musia patriť aj okolnosti ohodnotenia – ukáže sa to pri porovnaní s nerigidnými designátormi.

Naznačil som, že charakter a obsah možno rozlišovať aj pri neindexických výrazoch. Charakter takéhoto výrazu, napríklad deskripcie, ktorá neobsahuje žiadnu indexickú zložku, je konštantná funkcia, ktorá každému kontextu použitia priradzuje ten istý obsah, teda funkciu z okolností ohodnotenia (možných svetov a časov) do extenzií. Kým teda v prípade indexických výrazov je charakter funkciou, ktorá nie je konštantná, v prípade neindexických výrazov ide o konštantnú funkciu. Kontingentné výrazy majú v rôznych možných svetoch a časoch rôzne extenzie – na tom sa zakladá ich kontingentnosť či empirickosť. Podstatné je však to, že vzhľadom na akýkoľvek kontext použitia kontingentný výraz vyjadruje ako obsah tú istú intenziu. V prípade neindexických rigidných designátorov – najmä vlastných mien – je zrejmé, že obsahom je konštantná intenzia, ktorá každému možnému svetu priradzuje tú istú extenziu. To značí, že pri vlastných menách máme všetky tri zložky nemenné – nezávisle od kontextu použitia sú charakter, obsah aj extenzia rovnaké, a preto z praktického hľadiska netreba tieto tri zložky rozlišovať (hoci na teoretickej úrovni sú stále prítomné). Podľa Kaplanovho vyjadrenia sú charakter, obsah aj extenzia vlastného mena to isté.

4. Náčrt sémantiky epistemických modalít. V tejto časti naznačím, ako možno deiktický spôsob používania epistemických modalít zachytiť prostredníctvom Kaplanovej teórie. Epistemické modality ako špecifický druh indexických výrazov

¹⁶ K rigidnosti indexických výrazov pozri najmä Kaplan (1989b). Pozri aj Zouhar (2006, 117 – 145). Rigidnosť použitia zámena „ja“ a iných indexických výrazov sa môže na prvý pohľad zdať pomýlená. Veď predsa to isté zámeno možno použiť na vyčlenenie rôznych objektov, a preto referuje na rôzne objekty v rôznych situáciách, vďaka čomu musí ísť o nerigidný designátor. To je však nedorozumenie. V prípade indexických výrazov sa rigidnosť nevzťahuje na výrazy ako také, ale na ich použitie. Ak indexický výraz použijeme vzhľadom na určitý kontext použitia, môžeme povedať, že je tak špecifikované ohodnotenie, ktoré priradzuje výrazu ako jeho hodnotu nejaký objekt. Vzhľadom na to možno povedať, že ak je dané konkrétne ohodnotenie indexického výrazu, tak vzhľadom na toto ohodnotenie indexický výraz referuje na objekt, ktorý mu ohodnotenie priradí vo všetkých možných svetoch – to znamená, že vzhľadom na dané ohodnotenie ide o rigidný designátor. Dojem nerigidnosti indexických výrazov vzniká vtedy, keď abstrahujeme od ohodnotenia, pretože vzhľadom na rôzne ohodnotenia môže ten istý indexický výraz označovať rôzne veci. Táto skutočnosť je však pre rigidnosť indexických výrazov irelevantná. (Analogicky platí, že premenná je vzhľadom na ohodnotenie rigidným designátorom.)

majú nemenný charakter, no obsah sa môže vzhľadom na rôzne kontexty použitia meniť. Ukáže sa však, že epistemické modalities sa v určitom aspekte líšia od typických indexických výrazov, čo bude mať vplyv aj na ich význam.

Charakter výrazu je funkcia, ktorá kontextom použitia priradzuje obsahy. Ako sme videli, od kontextu použitia závisí, kto je relevantným aktérom, teda to, ktorá epistemická perspektíva je relevantná pri vyhodnocovaní určitej propozície ako pravdivej, resp. nepravdivej. Ak sú však epistemické modalities indexickými výrazmi, epistemická perspektíva by nemala slúžiť len ako jeden z parametrov podmieňujúcich priradenie pravdivostnej hodnoty, ale zároveň by mala byť aj súčasťou významu daného použitia epistemickej modality a vety, v ktorej sa vyskytuje. Teda použitím vety (2) sa vyjadrí význam, ktorý bude obsahovať epistemickú perspektívu relevantnú vzhľadom na daný kontext použitia. Použitie vety (2) tak vyjadrí propozíciu, podľa ktorej vzhľadom na konkrétnu epistemickú perspektívu platí, že na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy existuje život. Epistemická perspektíva je tak súčasťou vyjadrenej propozície, teda patrí do obsahu epistemických modalít. V súlade s Kaplanovou teóriou by sme však mali presnejšie povedať, že obsahom je skôr intenzia, teda funkcia z okolností ohodnotenia do epistemických perspektív. Ak epistemické perspektívy, resp. funkcie, ktorých oborom hodnôt sú množiny perspektív, sú obsahom epistemických modalít, tak ich charakter možno modelovať ako funkcie z kontextov použitia do epistemických perspektív, resp. zodpovedajúcich intenzií. To je prvé priblíženie k sémantickej teórii epistemických modalít, ktoré bude treba ďalej spresňovať.

V prvom rade si treba všimnúť, že hoci by sme mali tendenciu epistemickú perspektívu pokladať za obsah epistemickej modality, ide o zjednodušenie. Podobné zjednodušenie sme urobili aj pri typických indexických výrazoch, kde však bolo pomerne neškodné. Pri takýchto indexických výrazoch sme obsah nahrádzali extenziou, pretože ním bola konštantná funkcia. Pri epistemických modalitách sa však zdá, že obsah – teda funkciu z okolností ohodnotenia do extenzie, teda epistemických perspektív – nemožno takto nahradiť epistemickou perspektívou. Je totiž nepochybné, že vzhľadom na rôzne modálne a temporálne parametre môže aktér zastávať rôzne presvedčenia. To znamená, že kým v možnom svete W a čase T je množinou relevantných presvedčení M_{WT} , v možnom svete W^* a čase T^* je ňou množina $M_{W^*T^*}$. Keby sme stotožnili obsah epistemickej modality s epistemickou perspektívou a jej charakter s funkciou z kontextu použitia do epistemickej perspektívy, ignorovali by sme túto modálnu a temporálnu variabilitu – určitému kontextu použitia by sme priradili len konkrétnu, pevne stanovenú epistemickú perspektívu.

Lenže faktom je to, že aktéri môžu meniť svoje presvedčenia, ba dokonca ich aj skutočne menia v závislosti od vplyvu rôznych faktorov, napríklad spoločnosti, v ktorom žijú, alebo novej evidencie, ktorú získavajú. Preto je vhodné, aby sa táto variabilnosť rešpektovala aj na sémantickej úrovni. Nemali by sme sa teda dopúšťať zjednodušeného nahrádzania funkcií, ktoré možným svetom, resp. dvojiciam pozostávajúcim z možných svetov a časov, priradzujú epistemické perspektívy, týmito

epistemickými perspektívami. Ich obsahom teda musia byť intenzie určitého druhu. Konkrétny súbor presvedčení daného aktéra vieme tak identifikovať až vtedy, keďže je určené, vzhľadom na ktorý možný svet a časový okamih tak máme urobiť; nezávisle od takejto špecifikácie máme k dispozícii len príslušnú intenziu.

V nemožnosti siahnuť po zjednodušujúcej sémantike je viditeľný jeden dôležitý rozdiel medzi epistemickými modalitami a tradičnými indexickými výrazmi. Zatiaľ čo v prípade klasických indexických výrazov, akými sú osobné alebo ukazovacie zámená, platí, že obsahom je konštantná intenzia, ktorá každému možnému svetu a času priradzuje tú istú extenziu (vďaka čomu bola zjednodušujúca sémantika možná), v prípade epistemických modalít je to inak: epistemické modality majú ako obsah intenziu, ktorá rôznym možným svetom a časom môže priradzuovať rôzne extenzie, teda rôzne epistemické perspektívy. Výsledkom je, že epistemické modality nie sú rigidnými designátormi, kým štandardné indexické výrazy rigidnými designátormi sú. Nazdávam sa, že takýto výsledok je z jednoduchého dôvodu žiaduci.

Ak hovorca uskutoční výpoveď použitím vety s indexickým výrazom „ja“, použitím tohto zámena identifikuje individuum, ktoré je hovorcom v príslušnom kontexte, teda v kontexte samého seba. Takto identifikovanému objektu sa potom pripisujú atribúty. Ak napríklad použije vetu

(5) (Ja) verím v existenciu mimozemšťanov,

identifikuje seba a pripisuje si atribút *verit' v existenciu mimozemšťanov*. Veta je potom pravdivá v danom možnom svete a čase v závislosti od toho, či daný človek – ktorý je hovorcom vzhľadom na kontext použitia – má príslušný atribút. Nech by sme zobrali do úvahy akýkoľvek možný svet a čas, vzhľadom na spomenutý kontext použitia je hovorcom tá istá osoba, a teda vzhľadom na akýkoľvek možný svet a čas sa bude pravdivostná hodnota vete prisudzovať na základe toho, či táto osoba má príslušnú vieru, alebo ju nemá. Je jasné, že vzhľadom na niektoré možné svety a časy pôjde o pravdivú vetu, vzhľadom na iné svety a časy zase o nepravdivú vetu.

V prípade epistemických modalít je situácia komplikovanejšia. Vzhľadom na kontext použitia sa totiž najprv musí vybrať relevantný aktér. Epistemická perspektíva sa potom identifikuje v závislosti od toho, kto je aktérom. Ak teda hovorca uskutoční výpoveď použitím vety (2), treba špecifikovať epistemickú perspektívu, vzhľadom na ktorú sa má vyhodnocovať pravdivostná hodnota propozície, že na niektorej planéte mimo slnečnej sústavy existuje život. Epistemická perspektíva je závislá od výberu aktéra, a preto hovorcové komunikačné intencie musia určiť, či hovorí „sám za seba“, alebo „za niekoho iného“ (a ak za niekoho iného, tak o koho ide). Výber epistemickej perspektívy je teda nepriamy (zatiaľ čo identifikácia hovorcu v prípade použitia zámena „ja“ je priama), pretože sa uskutočňuje cez medzistupeň, teda cez identifikáciu aktéra. A ako sme videli, aktéri môžu svoje názory meniť, preto sa môže stať, že aj keď budeme brať do úvahy toho istého aktéra naprieč všetkými možnými svetmi a časmi, dostaneme rôzne epistemické perspektívy v závis-

losti od toho, ako daný človek mení svoje názory. Veta (2) tak bude pravdivá, resp. nepravdivá v rôznych možných svetoch a časoch (i) v závislosti od toho, aká je epistemická perspektíva daného aktéra vzhľadom na daný možný svet a čas a (ii) v závislosti od toho, či je propozícia o existencii života na planéte mimo slnečnej sústavy zlučiteľná s príslušnou epistemickou perspektívou. Práve skutočnosť, že identifikácia epistemickej perspektívy je nepriama, teda je sprostredkovaná predchádzajúcou identifikáciou aktéra, je zodpovedná za to, že epistemické modalitty nie sú rigidnými designátormi, hoci ide o indexické výrazy.

Existuje však aj iný rozdiel medzi epistemickými modalitami a typickými indexickými výrazmi, ktorý je zásadnejší a s ktorým sme už implicitne aj pracovali. Povedali sme, že použitím vety (2) hovorca vyjadří propozíciu, podľa ktorej vzhľadom na konkrétnu epistemickú perspektívu platí, že na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy existuje život. To však nie je celkom presné. V striktnom zmysle použitím vety (2) sa nepovie to, že podľa určitej epistemickej perspektívy platí istá propozícia, ale skôr to, že daná propozícia je *zlučiteľná* s touto epistemickou perspektívou. Inými slovami, použitím vety (2) hovorca vyjadří propozíciu, podľa ktorej existencia života na niektorej planéte mimo slnečnej sústavy je zlučiteľná s príslušnou epistemickou perspektívou. Podobná situácia nastane, keď namiesto modálneho slovesa „môže“ použijeme iné epistemické modalitty:

- (6) Na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy musí existovať život.
- (7) Na žiadnej planéte mimo našej slnečnej sústavy nemôže existovať život.

Použitím vety (6) hovorca vyjadří propozíciu, podľa ktorej z konkrétnej epistemickej perspektívy (teda súboru presvedčení) deduktívne (teda nevyhnutne) vyplýva, že na niektorej planéte mimo našej slnečnej sústavy existuje život. Použitím vety (7) zase hovorca vyjadří propozíciu, podľa ktorej existencia života na niektorej planéte mimo slnečnej sústavy je nezlučiteľná s určitou epistemickou perspektívou, teda epistemická perspektíva vylučuje existenciu takéhoto mimozemského života.

V závislosti od toho, aká epistemická modalita sa vo vete vyskytuje, vstupujú do hry rôzne druhy vzťahov medzi propozíciou a epistemickou perspektívou – v prípade výrazu „môže“ ide o vzťah zlučiteľnosti, v prípade výrazu „musí“ o vzťah vyplývania a v prípade výrazu „nemôže“ o vzťah nezlučiteľnosti. Rôzne epistemické modalitty zavádzajú do vyjadrených propozícií rôzne vzťahy medzi propozíciami a množinami propozícií.

Druhá vec, ktorú si treba všimnúť, je založená na tom, že určitá epistemická modalita zavádza do vyjadrenej propozície ten istý druh vzťahu medzi propozíciou a množinou propozícií nezávisle od kontextu použitia. Ak teda hovorca použije vetu (7) v rôznych kontextoch, môže sa síce stať, že vyčlení rôzne epistemické perspektívy, no nemôže sa stať, že by použitím výrazu „nemôže“ vyčlenil rôzne vzťahy medzi propozíciami a množinami propozícií – v akomkoľvek použití pôjde len o vzťah nezlučiteľnosti. Okrem toho, nech by sme vyhodnocovali pravdivostnú hodnotu

propozície vyjadrenej použitím vety (7) vzhľadom na akékoľvek okolnosti ohodnotenia, vždy by sme posudzovali to, či určitá propozícia je nezlučiteľná s množinou propozícií určenou vzhľadom na tieto okolnosti ohodnotenia. Ide teda o nemennú zložku významu, ktorá je konštantná (i) nezávisle od kontextu použitia aj (ii) nezávisle od okolností ohodnotenia. Vďaka tejto konštantnosti môžeme povedať, že na všetkých troch úrovniach – na úrovni charakteru, na úrovni obsahu aj na úrovni extenzie – sa priamo vyskytuje daný vzťah namiesto funkcií z kontextu použitia do obsahu a z okolností ohodnotenia do daného vzťahu, pretože obidve funkcie sú konštantné.

Tento náčrt sémantiky epistemických modalít a viet, v ktorých sa vyskytujú, môžeme formálnejšie zachytiť nasledujúcim spôsobom. Nech E je epistemická modalita, S_E je veta obsahujúca E , S je veta, ktorá vznikne z S_E odstránením E (a prípadnou gramaticky potrebnou úpravou) a $\|X\|$ predstavuje sémantický obsah výrazu X . Zjednodušene môžeme zapísať:

$$\|S_E\|_{wt}^c = \|E_{Rel}\|(\|S\|_{wt}^c, \|E_{Per}\|_{wt}^c)$$

V tomto zápise c je kontext použitia, wt sú okolnosti ohodnotenia (w je možný svet a t je čas), $\|E_{Rel}\|$ je vzťah medzi propozíciou a množinou propozícií a $\|E_{Per}\|$ je epistemická perspektíva. Zápis hovorí, že propozícia, ktorú S_E vyjadruje vzhľadom na c a wt , tkvie v tom, že propozícia vyjadrená S vzhľadom na c a wt je vo vzťahu asociovanom s E (nezávisle od c a wt – preto pri $\|E_{Rel}\|$ nie sú indexy c a wt) s perspektívou, ktorú vzhľadom na c a wt vyčleňuje E . Konkrétne:

$$\begin{aligned} \|(2)\|_{wt}^c &= Comp(\|(1)\|_{wt}^c, \|E_{Per}\|_{wt}^c) \\ \|(6)\|_{wt}^c &= Foll(\|(1)\|_{wt}^c, \|E_{Per}\|_{wt}^c) \\ \|(7)\|_{wt}^c &= Incomp(\|(1)\|_{wt}^c, \|E_{Per}\|_{wt}^c) \end{aligned}$$

Propozícia vyjadrená vetou (2) (vzhľadom na c a wt) vyjadruje to, že propozícia vyjadrená vetou (1) (vzhľadom na c a wt) je zlučiteľná s („is compatible with“, *Comp*) epistemickou perspektívou daného kontextu použitia a okolností ohodnotenia. Propozícia vyjadrená vetou (6) (vzhľadom na c a wt) vyjadruje to, že propozícia vyjadrená vetou (1) (vzhľadom na c a wt) vyplýva z („follows from“, *Foll*) epistemickej perspektívy daného kontextu použitia a okolností ohodnotenia. Propozícia vyjadrená vetou (7) (vzhľadom na c a wt) vyjadruje to, že propozícia vyjadrená vetou (1) (vzhľadom na c a wt) je nezlučiteľná s („is incompatible with“, *Incomp*) epistemickou perspektívou daného kontextu použitia a okolností ohodnotenia. Kým zložky *Comp*, *Foll* a *Incomp* zostávajú nemenné naprieč všetkými kontextmi a okolnosťami ohodnotenia, zložka $\|E_{Per}\|$ sa mení v závislosti od týchto aspektov.

Malo by byť jasné, prečo sú epistemické modalities indexickými výrazmi, no ne-

typickými indexickými výrazmi. Spolu s typickými indexickými výrazmi majú spoločné to, že ich obsah (a tým) aj extenzia sa menia v závislosti od určitých parametrov. Netypické sú však preto, že ich obsah aj extenzia majú aj nemennú zložku, ktorá je konštantná a nezávislá od akýchkoľvek parametrov. Napriek tomu epistémické modalities sú indexickými výrazmi, ktorých sémantiku možno zachytiť prostredníctvom dobre etablovanej sémantickej teórie indexických výrazov.¹⁷

Literatúra

- BACH, K. (2005): The Emperor's New 'Knows'. In: Preyer, G. – Peter, G. (eds.): *Contextualism in Philosophy: Knowledge, Meaning, and Truth*. Oxford: Clarendon Press, 51 – 89.
- BIELIK, L. (2017): Evidencia v sémantike. *Filozofia*, 72 (1), 1 – 14.
- CARSTON, R. (2002): *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell Publishing.
- COHEN, S. (1999): Contextualism, Skepticism, and the Structure of Reasons. *Philosophical Perspectives* 13, 57 – 89.
- CORAZZA, E. (2004): *Reflecting the Mind. Indexicality and Quasi-Indexicality*. Oxford: Clarendon Press.
- DEROSE, K. (1991): Epistemic Possibilities. *Philosophical Review*, 100 (4), 581 – 605.
- DEROSE, K. (2011): *The Case for Contextualism: Knowledge, Skepticism, and Context*. Oxford: Clarendon Press.
- DOWELL, J. L. (2011): A Flexible Contextualist Account of Epistemic Modals. *Philosopher's Imprint*, 11 (14), 1 – 25.
- DUŽÍ, M. (2006): Anafora a význam. In: Zouhar, M. (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 99 – 136.
- DUŽÍ, M. (2018): Logic of Dynamic Discourse; Anaphora Resolution. *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*, vol. 301: Information Modelling and Knowledge Bases XXIX, Amsterdam: IOS Press, 263 – 279. DOI 10.3233/978-1-61499-834-1-263.
- EGAN, A. (2007): Epistemic Modals, Relativism and Assertion. *Philosophical Studies* 133 (1), 1 – 22.
- EGAN, A., HAWTHORNE, J., WEATHERSON, B. (2005): Epistemic Modals in Context. In: Preyer, G. – Peter, G. (eds.): *Contextualism in Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 131 – 168.
- EVANS, G. (1985): Pronouns, Quantifiers, and Relative Clauses (I). In: Evans, G.: *Collected Papers*. Oxford: Clarendon Press, 76 – 152.
- GAHÉR, F. (2002): Anafora a pojmové postojie. In: Gáliková, S. (ed.): *Filozofia Ludwiga Wittgensteina*. Bratislava: Veda, 130 – 155.
- GEACH, P. (1972): *Logic Matters*. Oxford: Basil Blackwell.
- GLAVANIČOVÁ, D. (2017): Explikácia modálnych pojmov. *Filozofia* 72 (7), 557 – 566.
- KAPLAN, D. (1989a): Demonstratives. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press, 482 – 563.
- KAPLAN, D. (1989b): Afterthoughts. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press, 565 – 614.

¹⁷ Ďakujem dvom anonymným recenzentom časopisu *Filozofia* za pripomienky, ktoré mi pomohli odstrániť niektoré nedorozumenia.

- KÖLBEL, M. (2002): *Truth without Objectivity*. London: Routledge.
- KOSTEREC, M. (2012): Existenčné čítanie oslích viet v dynamických logikách. *Organon F*, 19 (S.I. 1), 78 – 94.
- KOSTEREC, M. (2013): Anaforický reťazec. *Organon F* 20 (S.I. 2), 140 – 159.
- LASERSOHN, P. (2005): Context Dependence, Disagreement, and Predicates of Personal Taste. *Linguistics and Philosophy*, 28, 643 – 686.
- MACFARLANE, J. (2011): Epistemic Modals Are Assessment-Sensitive. In: Egan, A. – Weatherson, B. (eds.): *Epistemic Modality*. Oxford: Oxford University Press, 144 – 178.
- MACFARLANE, J. (2014): *Assessment Sensitivity: Relative Truth and its Applications*. Oxford: Oxford University Press.
- MRÁZ, M. (2008a): Kvantifikace v přirozeném jazyce (IX). *Organon F* 15 (1), 84 – 110.
- MRÁZ, M. (2008b): Kvantifikace v přirozeném jazyce (X). *Organon F* 15 (2), 238 – 246.
- NEALE, S. (1990): Descriptive Pronouns and Donkey Anaphora. *The Journal of Philosophy*, 87, 113 – 150.
- PERRY, J. (1986): Thoughts without Representation. *Proceedings of the Aristotelian Society* 60, 137 – 152.
- RECANATI, F. (2004): *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RECANATI, F. (2010): *Truth-Conditional Pragmatics*. Oxford: Clarendon Press.
- REIMER, M. (1992): Three Views of Demonstrative Reference. *Synthese* 93 (3), 373 – 402.
- RICHARD, M. (2008): *When Truth Gives Out*. Oxford: Oxford University Press.
- RYSIEW, P. (2001): The Context-Sensitivity of Knowledge Attributions. *Noûs* 35, 477 – 514.
- SCHAFFER, J. (2011): Perspective in Taste Predicates and Epistemic Modals. In: Egan, A. – Weatherson, B. (eds.): *Epistemic Modality*. Oxford: Oxford University Press, 179 – 226.
- SCHIFFER, S. (1996): Contextualist Solutions to Scepticism. *Proceedings of the Aristotelian Society* 96, 317 – 333.
- SILK, A. (2016): *Discourse Contextualism: A Framework for Contextualist Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- STANLEY, J. (2007): *Language in Context. Selected Essays*. Oxford: Clarendon Press.
- STEPHENSON, T. (2007): Judge Dependence, Epistemic Modals, and Predicates of Personal Taste. *Linguistics and Philosophy* 30 (4), 487 – 525.
- VON FINTEL, K., GILLIES, A. S. (2011): „Might“ Made Right. In: Egan, A. – Weatherson, B. (eds.): *Epistemic Modality*. Oxford: Oxford University Press, 108 – 130.
- WRIGHT, C. (1992): *Truth and Objectivity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- ZOUHAR, M. (2004): Anafora a referencia. In: Zouhar, M. (ed.): *Používanie, interpretácia a význam jazykových výrazov*. Bratislava: Veda, 128 – 143.
- ZOUHAR, M. (2006): *Rigidná designácia: metafyzická téma vo filozofii jazyka*. Bratislava: Infopress.
- ZOUHAR, M. (2011): *Význam v kontexte*. Bratislava: aleph.

Táto práca vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0036/17.

Marián Zouhar
 Katedra logiky a metodológie vied
 Filozofická fakulta UK v Bratislave
 Šafárikovo nám. 6
 814 99 Bratislava
 Slovenská republika
 e-mail: marian.zouhar@gmail.com